

KAKO SMO USPJELI

Andrejević Živojin Antić Stanislav Barbieri Veljko Conradi Egon Čačić Radimir
Đorđević Ljubiša Goslar Miran Ivanov Ljubisav Koprivica Stanislav Sakan Dragan
Savićević Milorad Smiljanić Dobriša Subotić Jevto Žagar Jože
u saradnji sa Trivom i Veliborom Zolakom

» Zolak & Zolak «

Ovde donosimo odlomak iz knjige “Kako smo uspeli” u kojem najuspešniji ljudi Crne Gore i okruženja prezentuju svoje životne priče i prve poslovne ideje i uspehe. Stanislav Čano Koprivica nesebično je pristao da svoje iskustvo podeli sa svima u delu “Biznis kao igra”.

Biznis kao igra

Zvanična politika ga je uvijek potcjenjivala i držala na distanci, ne shvatajući da Čano nosi ono što se izuzetno rijetko srijeće, ono što se na Zapadu plaća šestocifrenim dolarskim iznosima, onu sposobnost koju Bog nepravedno raspodijeli i od najvećeg broja svojih podanika napravi smrtnike, onu prirodnu sreću (ili nesreću?) da od lijepo prirode vidi zdravu hranu, od planinske vode flašu na polici neke samousluge u Njujorku ili Rijadu, da od crva pravi svog radnika.

Kao što slikar tu stvarnost preradjuje kroz sudar svjesnog i nesvjesnog, dajući joj jedinstven, specifičan i autentičan izraz u vidu slike, tako i ova vrsta ljudi svijet oko sebe doživljava kao niz impulsa, inicijativa, informacija i mogućnosti koje ih more i pritiskaju i koje se u jednom nesaznatnom vrtlogu pretvaraju u novu stvarnost i novi svijet - svijet biznisa.

Kad je zvanična politika trazila veliko, Čano je vikao malo - »small is beauty«.

Na njegove stalno nove pogone od pedesetak zaposlenih niko se nije osvrtao. Svi su tražili veliko: velike projekte, velike fabrike, mnogo zaposlenih, još više izdržavanih.

Čano je prvo tražio veliki profit ...

Sad oni ne znaju šta će sa tim projektima, sa tim fabrikama, sa tim zaposlenim ...

Čano zna.

Nisu ga nikad shvatali previše ozbiljno, njihova greška.

Ima jedna država, jedna zemlja, jedan narod, jedan duh, koji će svog najvećeg, za njegova života, priznati samo u umjetnosti, samo u onim sferama gdje je sposobnost nesporno od Boga data.

Ta država, ta zemlja, taj narod, međutim, biznis još uvijek ne priznaje za umjetnost.

To je Čanov prvi problem.

Drugi problem je možda veći, možda i teži. Biznis je totalno specifična vrsta djelatnosti, vrsta umjetnosti, koja se od svih drugih razlikuje po tome što biva umjetnost samo dok se radi, dok je u procesu, dok traje; onog trenutka kad prestane nema više umjetnosti - pare koje ste zaradili nisu mjetnicko djelo, one jesu djelo umjetničkog rada, umjetničkih ruku, ali same po sebi su samo pare, fabrika koju ste kupili, posao koji ste ugovorili - isto tako. I tu leđži veliki i intimni problem biznismena. Oni jesu umjetnici, plod njihovog rada nije umjetnost.

Ni treći problem nije manji. Slikar stvori sliku i ode, slika ostaje, pa makar da mu je jedina uspješna u životu. Biznismen stvori poslovnu imperiju, i ode, imperija propada. Možda ostane ponegdje neki zapis, možda čak i knjiga, ali njegovo djelo propada.

To je tragedija, mučnina, težina biznisa - biznis je najsuptilnija i najteža imaginacija, toliko teška i suptilna da se ne može materijalizovati u osnovnom karakteru svog bića. Njegov pojavni oblik je nešto različito od njegove suštine, a i on (pojavni oblik) veoma lako nestaje, jednim najmanjim pogrešnim potezom! Kompozitor jednim potezom pera prekriži onu pogrešnu notu, biznismen nema šta više da prekriži. Njegov pogrešan potez rezultirao je nestajanjem njegovog djela, nema prostora za korekciju istoga. Može se korigovati samo stvaranjem nečega drugog.

Shvatate li, onda, tu potrebnu koncentraciju? Tu neizvjesnost, taj strah, taj napor.

Pjesnik može da piše mjesec, dva, tri, šest, inspiracija će se, nema problema, pojaviti i sedmog mjeseca, djelo će biti stvoreno, može se nastaviti. ..

Kreativna tenzija biznismena je permanentna, opsesivna, teška, najteža.

Svaki prekid djelovanja je mogući i često stvarni krah, u najmanju ruku strahoviti pad rejtinga.

Vidjeste li teži a uzaludniji posao? Neće to priznati ni jedan od njih, najmanje Čano. A u vlasti su sile koja ruši i stvara - zemlje, narode i civilizacije. Koliko li je civilizacija propalo i ugasilo se zbog ove sile? Sile biznisa.

Čano je Montex, i kad ode neće više biti Monteksa. Neće biti Monteksa kao velike firme; firme kojoj je poslovanje na svjetskom tržištu modus vivendi, firme koja se ravnopravno nosi sa jednim »Oxidantal Petroleumom«, »Siemensom«, »Mitsubishiem«, sa najjačim multinacionalnim kompanijama.

Zato mu ne vjerujte kad, u jednom intervjuu 1986. godine, kaže: »Čano nije Monteks. To bi bila tragedija! Snaga i jačina Monteksa je u njegovoj mladosti«. Čano, očito, voli da tješi i pokušava da proizvodi kolektivnu energiju, zanos i timski duh, mada je svjestan da samo veliki pojedinci mogu da učestvuju u planetarnoj utakmici. Da li je on u firmi stvorio takvog, pa ga krije kao jaki adut, ili ga je »bezecovao« negdje sa strane, to ne znam. Štaviše, ne vjerujem.

Stvaraju li veliki ljudi velike ljude? Trpe li se ekstremne samosvojnosti i individualnosti na jednom ograničenom prostoru i u jednom ograničenom vremenu?

Ćano se voli, Ćanu se vjeruje, od Ćana se strahuje. »Kad da čvrstu riječ« - kaže jedna njegova službenica - »to je kao zakletva. U nju se može vjerovati i na nju se može osloniti«.

On je, bez sumnje, veliki lider. A veliki vođa se do krajnosti voli ili do krajnosti mrzi. Zbog toga i toliki, Ćanu neshvatljiv, otpor prema svemu što radio »Stvarno ne razumijem« - reći će mi u jednom telefonskom razgovoru, dok je bio na liječenju u Njujorku - »što više dobrog uradim, to mi se lošije vraća, to me više napadaju, to me više pljuju«. A dok je bio u Njujorku i borio se sa bolešću, novine pišu da je upropastio Monteks i »Obod«, da je ukrao pare i pobjegao u Ameriku.

Centri društvene moći, po logici svoje egzistencije, uništavaju sve one što bi mogla biti moć

koju oni ne kontrolišu. Ćano i Monteks su uvijek bili autonomni i autohtoni centri moći, time i konkurencija i opasnost političkim elitama; alternativa koju ne nudi zvanična politika, koja nije pod njenom kontrolom i koja je doista alternativa - drugačije moguće rješenje. I to je drugi izvor njegovih problema.

Bivao je previše ispred svoje sredine i suviše po strani politike. Nije činio onaj, često nužan, korak jugoslovenskog biznisa - poći, pokloniti im se, priznati ih za vrhovne, da bi te pustili na miru i da bi u svome mogao biti vrhovni. Bio je za to suviše jak i ponosan, vjerujući da će mase poći za njim vodjene profitom", životnim standardom i zdravom ekonomijom, što im je nudio. A mase su se, gle pokvarenosti, okretale onima koji su im davali po ušima. Okretale i podržavale ih.

Bio je toliko naivan da se u jesen '90, u predizbornoj kampanji, opredjeljuje za kategorije profit a i tržišne ekonomije, za ekonomske reforme i Savez reformskih snaga Jugoslavije, ne shvatajući da je u igri nacionalno. Mislio je da je fudbalska utakmica, a bilo je prvenstvo u umjetničkom klizanju; ne broje se golovi, već ljepota pokreta. Finte i skokovi. Nije, uostalom, ni igrao na svom terenu, niti, sva sreća, utakmicu odigrao: spriječen bolešću, uoči početka kampanje odlazi u Njujork.

On je najstarije i najveće meni poznato dijete. Nestrpljiv je kao dijete, zrači kao dijete, juri kao dijete, nepredvidiv je kao dijete, pošten je kao dijete, vole ga kao dijete, radoznao je kao dijete, igra se kao dijete. Tu je, mislim, suština Ćana. Ćano voli da se igra. Biznis je za njega igra. Ako nema igre, nema biznisa. Igra je i neizvjesnost i napetost i radost i propitivanje i kreacija. Ne igra ako je pobjeda laka i sigurna, tu igru i tu pobjedu prepušta drugima, svojim saradnicima. Hoće isključivo igru velikog izazova, igru gdje presudjuje imaginacija trenutka i trenutak imaginacije, igru koja je sukob i nadigravanje kreativnih sposobnosti.

Od onih je ljudi koji funkcionišu isključivo u kritičnim situacijama. To je intelektualni mehanizam koji vrhunski rezultat daje isključivo u uslovima punog opterećenja, a takvo opterećenje za smrtnika je u najmanju ruku stres. Trojica sa kojima istovremeno razgovara, dvojica koja nestrpljivo stoje sa strane, još pokoji čeka ispred vrata, jedna slušalica u ruci, drugi telefon zvoni, sekretarica uspaničena, nije to poza, već njihova jedina kreativna situacija. U tišini, bez gužve i zvonjave telefona, bez pritiska, sa samo jednim sagovornikom ili problemom, takvi ljudi ne mogu da se aktiviraju. Uvijek su me podsjećali na američke liftove za čije pokretanje je potrebna određena minimalna, kritična težina; udje li dijete ispod zahtijevane težine, lift ne kreće. Samo što je Ćano teretni lift, ne štima težina ispod 5 tona. S druge strane, liče i na one taksiste sa velikim i uglačanim limuzinama koji neće da pale limuzinu za dvjesto metara. Ili na stand by avio letove; avion ne kreće prije nego što se napuni do zadnjeg mjesta.

Koliko je naivan na opštepolutičkom planu, toliko je vjest i lukav na posebnom političkom planu. Uspio je sačuvati Monteks od promaja i oluja dnevne politike i savladati političare bijegom sa njihovog terena - Monteks je prije svega spoljnotrgovinska kuća, političari tu nisu mogli da podijele savjet, niti da intervenišu, još manje da komanduju, a »Cineks« je Monteksovo trgovinsko preduzeće sa sjedištem u Beču. Ćano, zaboravih napomenuti, nije direktor Monteksa već Cineksa, a što se tice Monteksa, samo je doživotni počasni predsjednik!

Monteks je, inače, uvijek najslabiji bio na domaćem terenu, u Cmoj Gori. Ulaganje u fabrike i pogone kroz Cmu Goru je više bilo izraz rodoljublja i humanizma, nego stvar biznisa i zdrave ekonomske logike. Godišnji prihod od milijardu dolara ostvaruje se na međunarodnom tržištu, najviše poslovanjem Cineksa, trgovinom između Istoka i Zapada, trgovinom na Zapadu, trgovinom na Istoku. Sta reći za firmu, odnosno čovjeka koji Kini prodaje 100.000 tona uree iz Sjeverne Koreje za čvrstu valutu, dok te zemlje međusobno trguju kroz kliring, ili Rusima, također za čvrstu valutu, bugarsku i rumunsku robu, u vrijeme najtvrdih robnih lista!

Ćano je, u stvari, firma koja hoda. Ima dvije noge, niska je rasta i kako hoda tako i pravi biznis. Fenomen prirode!

Ćano je prerano i prekasno čedo cmogorskog biznisa. Prerano, jer mu je ovaj društveni i privredni prostor bio isuviše uzak, oduzimao mu je ogromnu energiju, i nije saznao da primi, prihvati, podrži i iskoristi ovog, doista svjetskog, biznismena. Prekasno, jer iskustva, znanja i vještine koje on nosi ipak suviše kasno stižu na naš poslovni prostor, kad je već trfišna utakmica počela opasno da ugrožava naš privredni red i poredak.

U svakom slučaju ostaće simbol jedne epohe ulaska biznisa na velika vrata cmogorske države. Bio je i ostaće prvi veliki cmogorski biznismen; umjetnik biznisa i kralj biznisa. Bez pretjerivanja. Čano je veliki humanista i, na momente se čini, pretjerani patriota.

Osnovna inspiracija mu je, tvrdi, izazov inspirisan ljubavlju prema Cmoj Gori i cmogorskom narodu. Sve je u Monteksu i Cineksu u znaku Cme Gore; i ime, i zaštitni znak, i finansiranje društvenih projekata, i ulaganja i drugo. Za sve investiciono-izvodacke radove ustupljene u inostranstvu Čano uzima 2% poreza za razvoj Cme Gore! Uostalom, zar bi normalan covjek na vrhuncu svoje međunarodne karijere, ovjenčan slavom, bogatstvom i uspjehom, donio odluku da se vrati u Cmu Goru i formira društveno preduzeće? Što se mene tiče, ne bih.

Ekstremno je osjetljiv na ljudsku nesreću i nemaštinu, ličnu ili društvenu. Pomaže i sve projekte i firme za koje ocijeni da ne mogu same, a korisno je to što rade. Nerado govori O pomoći unesrećenima, gotovo do krije njihova imena, strahuje i da se ta pomoć pogrešno ne protumači. To pomaganje bolesnima doživljava kao nekakvu sudbinom određenu obavezu. Zahtijevao sam da i to uključi u svoja kazivanja.

O pomoći kolektivima, institucijama i projektima, međutim, rado priča.

Za obnovu i renoviranje osnovne škole »Vuk Karadžić« u Ivangradu, Cineks je poklonio 50 hiljada AtS, gimnaziji »Slobodan Skerović«, Titograd, kompletnu učionicu kompjutera, Gradjevinskom fakultetu u Titogradu je kupljena neophodna oprema za seizmološku laboratoriju, učestvovano je u nabavi opreme za Bolnicki centar u Nikšiću, a bolnici u Titogradu je kupljena oprema i materijal za mikrohirurgiju oka.

Finansirani su filmovi »Večernja zvona« Lordana Zafranovica, »Život sa stricem« Krsta Papića, »U ime naroda« Živka Nikolića, dokumentarac »Kralj Nikola - preci i potomci« Nikole Popovića i pozorišni spektakl »Kanjoš Macedonović« Vide Ognjenović.

Aktivnosti i uspjeh bezbroj drugih pojedinaca i grupa posljedica su njegovog uspjeha i omogućeni su njegovom potporom - oprema za nikšićke planinare koji su na Andima postavili jugoslovensku zastavu i znak Monteksa, oprema za dzudo-klub u Nikšiću, livenje skulptura Dimitrija Popovića, štampanja knjiga, gostovanja kulturno-umjetničkih društava po inostranstvu itd.

Većina ovih projekata i mogla se realizovati upravo zahvaljujući ovoj pomoći.

I Grof Ćano

Rodio se 27. II 1927. u Velimlju, Crna Gora. Otac Todor, majka Mitrana Lučić. Roditelji su imali pet sinova i jednu ćerku.

Otac je umro 1942. na Simunji kod Čeva mučeničkom smrću, izmasakriran od strane četnika i Italijana.

Majka je umrla 1952. u Nikšiću, od posljedica godina provedenih u italijanskom zatvoru za vrijeme rata. Ostatak djetinjstva proveo je sa mladom sestrom Darom u opljačkanoj i

opustošenoj kući na Velimlju. Preživjeli su zahvaljujući pomoći rodjaka i susjeda. »Ovo nam je naročito teško padalo, jer je prije rata naš otac bio jedan od najimućnijih trgovaca u Banjanima«. Osim trgovine živom stokom, bio je vlasnik bakalnice i kafane na Velimlju. Nije imao formalno obrazovanje, ali je imao urođeni talenat za trgovinu, koji ga je učinio vrlo uspješnim trgovcem u Crnoj Gori. Trgovačke operacije su ga dovele do Malte, gdje je izvezio stoku, Dubrovnika i Srbije.

U ostvarenju svih njegovih poduhvata veliku ulogu je igrala podrška žene, bilo da su u pitanju bile poslovne ili porodične odluke. Složili su se između ostalog - da svako dijete poslije završene osnovne škole radi sa ocem preko ljeta da bi naučilo mehanizme poslovanja ... Majka je u svakom smislu bila očevo partner. Pored pomaganja u poslu i podizanja djece, ona je brinula i pomagala siromašnima. Kao i u čisto poslovnom pogledu, ona je čak i ovdje imala svoj sopstveni organizacioni sistem - imala je spiskove slava svih kojima je pomoć bila potrebna, spisak zadužbina, vrijeme kada se dodjeljivalo Crvenom krstu. Njena plemenita i dostojanstvena narav ništa nije smjela da ispusti iz vida; djeca su bila ta koja su raznosila pakete i novčanu pomoć, često, vrlo često po veoma udaljenoj okolini i zaseocima. Naravno, ljudi kojima je njena pomoć bila neophodna bili bi zahvalni i da su sami došli po nju, ali je ona vodila računa ne samo o njihovom siromaštvu, već i o njihovom dostojanstvu. Tada Mitrana nije mogla ni da sanja da će joj ti isti uzvratiti kada ona i njena djeca budu sami i u nevolji.

Odgajati petoro djece, uz posao i sve ostale obaveze, nije bilo lako.

Odgajati dijete kakvo je bio Čano, bio je posebno težak zadatak.

Za razliku od braće i sestre bio je ne samo nemiran, nego dijete koje je bilo veoma teško kontrolisati. Još u četvrtoj godini smatrao je da je već samostalan; tada je prvi put napustio kuću i odšetao do susjednog sela, udaljenog nekoliko kilometara.

Rezultat tog poduhvata bila je potjera zandara i naroda dok nisu naišli na seljaka kod koga se zaustavio, i koji je - znajući čiji je sin - počeo domaćinski da ga gosti. Iako je slijedila odgovarajuća kazna, ovo nije ostao njegov jedini izlet u samostalnost. Do osme godine uspio je da formira odanu četvu. Po ugledu na političke stranke, djeca su se dijelila na opoziciju i radikale. Čano je »naravno« bio komandant opozicije. Sjeća se jednom, početkom jeseni, u doba svadbi, dok su svatovi bili u crkvi, opozicija pod njegovom komandom zagalopirala je na njihovim konjima - za koje su mislili da pripadaju radikalima, sve dok ih svatovi koji su trčali za njima nisu natjerali da ostave konje. Iako su, zahvaljujući nestašlucima, kazne bile česte, ovu kaznu nije nikada zaboravio - »jednostavno, prebili su me kako valja, ali to ne znači da su moji nestašluci prestali«.

»Moj prvi odlazak u »veliki grad« bio je 1937. kada sam se upisao u prvi razred gimnazije u Nikšiću. Tada sam dobio nadimak 'grof Čano' zbog kaputa sa somotskom kragnom, sličnom kaputu koji je nosio grof Čano, i ukradene očeve tabakere iz koje sam nudio bled cigarete - u to doba jedine sa filterom. Rat je odnio i grofa i somotski kaput i tabakeru - ostao je samo nadimak Čano«. Rat je takodje prekinuo njegovo školovanje poslije trećeg razreda gimnazije.

Na Velimlje se vraća u jesen 1941. godine, gdje je porodica već bila uključena u ustaničke aktivnosti. Njegov zadatak je bio osnivanje pionirskog odreda; držali su seosku stražu, organizovali priredbe i drugarske večeri i po ugledu na starije - širili ustaničku propagandu.

Kada su partizani odstupili za Bosnu 1942, krenula je i njegova čitava porodica. Zbog majčine iznenadne bolesti, otac je odlučio da je zajedno sa Darom i Čanom vrati u selo Koprivice, a on je otišao u ilegalstvo. Italijani su poručili - ako se ne preda, biće odgovoran za smrt pedeset rodstvenika Koprivica. Naravno, odlučio je da se preda i ako je znao da je smrt neminovna. Streljan je tačno uoči 13. jula 1942.

Istoga dana uhapsili su majku, sestru i Čana. Majka je internirana a sestra i on su bili u kućnom zatvoru na Velimlju.

U jesen 1942. rodjaci i prijatelji su odlučili da - uprkos zabrani - održe pomen ocu u porodičnoj kući. Sjeća se da je pored rodbine i prijatelja došlo dosta naroda i tada je prvi put čuo lelekanje starih muskaraca; pratili su ih naoružani mladići koji bi intervenisali u

slučaju zabrane parastosa. Bilo je dosta simpatizera četnika - između ostalih četnicki komandant mjesta Nikola Milović - koji je iskoristio ovu priliku da za smrt oca okrivi njegove sinove komuniste. »Moj odgovor je bio da su takvi kao on krivi za njegovu smrt I naredio mu da napusti našu kuću«. Ova zabrana je pokazala ko su pristalice četnika, jer su i oni izašli zajedno sa Milovićem.

Kada su se crnogorski četnici priključili njemačkim i ustaškim snagama u namjeri da unište partizane u Bosni, uslovi za rad ilegalaca su postali povoljniji, narocito poslije bitke na Sutjesci, kada se veliki broj partizana vratio u Crnu Goru. Ponovo se formiraju terenske organizacije, čete i bataljoni. Dio Banjana postaje slobodna teritorija, dok Velimlje prelazi iz ruke u ruku. Tako se jednog jutra, noseći mlijeko, našao ispred italijanskog bataljona koji je došao da hapsi partizane i njihove pristalice. »Istog trenutka sam potrčao da obavijestim o dolasku Italijana. Vidjeli su me, ali nijesu smjeli da pucaju da ne bi uznemirili one koje su posli da hapse. Ko go, ko obučen, pobjegli smo kud koji, znajući da je zborni mjesto u Miljanićima. Tu sam se priključio Banjskom bataljonu i komandi mjesta«.

Iste godine postao je član SKOJ-a, a 1944. član Partije.

Na teritoriji Banjana formirao je omladinske i skojevske aktive i tako postao predsjednik omladine i SKOJ-a opštine Banjana. Poslije oslobođenja, u jesen 1945. vraća se na školovanje u nikšićku gimnaziju, gdje je bio sekretar partijske organizacije i učestvovao kao komandant brigade na izgradnji pruge Nikšić-Titograd. Na Ekonomski fakultet u Beogradu upisao se 1947.

Rezolucija Informbiroa spriječila ga je da ode u SSSR, gdje je želio da studira fiziku i hemiju. Za vrijeme studija učestvovao je na radnim akcijama - autoput Beograd-Zagreb. Odlukom Centralnog komiteta CG 1949. povučen je sa studija u Nikšić gdje je postavljen za predsjednika Kontrolne komisije Nikšića, a potom postao član CK omladine Crne Gore na Cetinju. Tu je proveo tri godine, a zatim se vratio u Beograd da nastavi studije, koje je završio 1954.

Iz ovog perioda, 1953. godine, sjeća se tuče sa predstavnicima vlasti zbog incidenta koji se dogodio zbog djevojke sa kojom se zabavljao. U toku tuče, kada je brat pokušao da ga zaštiti, ispaljeno je preko 40 metaka, ranjen je oficir Udbe, Čano je dobio batine i zajedno sa bratom Mirkom završio u zatvoru. Brat Nikola je otišao suviše daleko interesujući se za ovaj slučaj, izgubio je službu i porodica je ostala bez ikakvih prihoda. Čano je osuđen na godinu dana uslovno, a u zatvoru je ostao dva mjeseca i bio izbačen iz Saveza komunista odlukom CK Srbije, iako je od 126 članova njegove partijske organizacije 122 člana glasalo protiv isključenja. U Partiju je vraćen odlukom CK Jugoslavije 1958, a izašao 1983. godine svojevrijedno »u znak nezadovoljstva spoljnom i unutrašnjom politikom, a naročito zbog miješanja Partije u ekonomske i privredne aspekte zemlje«.

II Nalog javnog tužioca

Zaposlio se 1955. U Tehnoservisu u Beogradu , gdje je bio pripravnik tri godine. Izbacuju ga s posla zato što je novinaru Ziki Zivuloviću, saradniku »Vesele večeri«, pričao o putovanjima po Evropi, na teret firme, pojedinih rukovodilaca i o malverzacijama u firmi. »Jedina osoba na mojoj strani bila je sekretarica - francuski korespondent, jer je znala da su tačni slučajevi o kojima sam govorio«. Međutim, komisija formirana od strane Sindikata Jugoslavije vraća ga na posao.

U »Industrija-importu«, Predstavništvo Beograd, gdje je radio 1958. i 1959. ponovo dolazi do razilaženja. 1959. se ženi iz inata i razvodi nakon mjesec dana. Zapošljava se u »Geoloskom zavodu« Srbije; kao komercijalni direktor, gdje ostaje do 1964. U ovom periodu doživio je, kako kaže, četiri važna događaja. U posjeti kod prijatelja upoznao je djevojku koja mu se svidjela. Nastavili su da se vidaju i vjenčali se poslije godinu dana. Čerka Maja

rodila se 1961. a sin Nikola 1964. Od Maje imaju unuke - Nataliju i Filipa - predmete obožavanja cijele porodice. Maja je završila pravni fakultet i govori engleski, ruski, italijanski i njemački jezik, ali nije zaposlena. Nikola završava visu ekonomsku školu i on govori engleski, ruski i njemački jezik. Sa svojim prijateljima je otvorio zajedničku trgovačku firmu u Beogradu. »Kao što je majka podržavala mog oca i u poslovnom i u porodičnom životu, i ja sam imao sreću da imam istu podršku od svoje supruge Vere. Ona je bila učesnik svih mojih značajnijih odluka; njena stalozenost smiruje moju predinamičnu i ponekad eksplozivnu prirodu«.

U tom periodu je, tokom godine dana, posjećivao kurs za business management, koji su držali profesori sa Columbia School of Business. »Ovo je na mene izvršilo presudan uticaj u mojoj orijentaciji prema tržišnoj privredi«.

Prema odredbama savezne vlade u jugoslovenskoj privredi je tad a postojalo osam kvalifikacija na osnovu kojih se dobijala strana valuta. Njegovom preduzeću je određen šesti i sedmi stepen, koji se odnosio na istočno tržište. Međutim, opremu za geološka istraživanja bilo je moguće kupiti samo na zapadnom tržištu. Kada se pri istražnim radovima u južnoj Srbiji pojavio metan, da bi riješio problem dobijanja valute, obraća se javnom tužiocu SFRJ tražeći valutu i skidajući svaku odgovornost sa " Geološkog zavoda u slučaju nesreće. Guverner banke nije smio da odbije nalog javnog tužioca, i tako su dobili opremu iz Zapadne Njemačke.

U Zavodu u kome je radio, stručnjaci se nijesu mogli zadržati bez obezbjedjenja stanova. Riješio je da proda zgradu u Brankovoj ulici, vlasništvo Zavoda, koja je bila pod zaštitom, jer je u njoj bila prva strana ambasada u Srbiji. Zavod za zaštitu spomenika se saglasio da se zgrada može srušiti, stim da se sačuvaju arhitektonski i umjetnički predmeti, koji su predati Zavodu. Zemljište je prodao raznim preduzećima, na dobijeni novac uzeo kredit od banke i sagradio zgradu sa šezdeset stanova na Novom Beogradu (koja se još uvijek zove »Kula«). Ovim je bila znatno ublažena stambena kriza u preduzeću.

»Vidio sam da mi Zavod više ne pruža dinamiku kakva je meni bila potrebna, naročito kada su odbili da preuzmu geofizička istraživanja u zemljama Afrike i Azije«.

Naredni posao odvodi ga u »Centrotexstil«, Beograd, gdje ostaje do 1970. g. kao šef odjeljenja za istočne zemlje. Tu je savladao zanat spoljne trgovine, jer je tu u pravom smislu počeo da radi sa svjetskim tržištem. Praksu je odradio u Kombinat »Vartex«, Varaždin - od pranja vune do gotove konfekeije. Tu, takodje, dobija prvi uvid u značaj mode i pravila dobrog odijevanja i stiče poznanstva sa svim konfekeionerima Jugoslavije.

Stekao je renome uspješnog trgovca, radeći pretežno sa Sovjetskim Savezom.

»Smatram da je ovaj period u Centrotekstil bio značajna prekretnica u mom životu, jer sam stekao iskustvo u oblastima tekstila kalkulacija tehnike spoljne trgovine, načina ophodjenja sa partnerima, psihički uvid u ljudsku prirodu - jedan od najvažnijih u stvaranju i zaključivanju pozitivnih ugovora. U Centrotekstil sam definitivno potvrdio svoju vjeru u bitnost vrijednosti rada koji ranije ili kasnije ruši sve prepreke. Ovdje sam, takodje, shvatio da proces učenja i usavršavanja nikada ne prestaje. Na tom saznanju je zasnovana moja lična filozofija, koju sam tokom rada uvijek proširivao i nadograđivao, ali nikada od nje nisam odstupio«.

Za vrijeme studentskih demonstracija 1968. suprotstavlja se formiranju odreda protiv studenata i izjavljuje da je njegovo opredjeljenje da bude sa studentima, a ne protiv njih. Titova izjava ga je sačuvala da ne bude kaznjen i izgubi posao.

Centrotekstil je napustio ponovo iz istog razloga; »statičnost načina na koji se posao obavljao nije odgovarao mojoj dinamičnoj prirodi, koja je uvek tražila neki novi izazov«.

Ovo nije bilo prvi put da napušta službu bez otkaza, »uvjeren uvijek da ću ostvariti nešto bolje i značajnije«. Prihvata predlog »Astre«, Zagreb, da bude pomoćnik direktora u njihovom predstavništvu u Moskvi. Potreba pojačanja aktivnosti u Moskvi nametnula je Astru da u SSSR šalje najsposobnije i najpovjerljivije ljude. »Za mene ovo je bio najteži period u životu. Astra je po poslovima bila na dnu ljestvice među više od sedamdeset jugoslovenskih preduzeća koja su radila na teritoriji SSSR-a. Imala je jedan jedini ugovor za uvoz traktora iz SSSR-a i izvoz alkohola«. Uz ovo, sama lokacija predstavništva bila je najnepovoljnija, u prizemlju zgrade na periferiji Moskve, gdje niti je mogao da pozove klijente, niti su oni htjeli

da dodju. Direktor Predstavništva Astre u Moskvi zahtijeva da se vrati u Jugoslaviju, stim da Čano postane direktor, uz primijedbu »da je potrebno najmanje trideset ljudi da ga prati u aktivnostima«.

Prvi zadatak mu je bio da obezbijedi odgovarajuće prostorije za predstavništvo. »Ovo ne samo da je izazvalo otpor, već i podrugivanje i potcjenjivanje, jer u vrijeme dogovorne ekonomije 'starija braća' su dijelila 'kolače' po robnoj listi, a Astra nije imala udjela u tom krugu«. Trebalo je mnogo i napora i umješnosti, ne samo znanja već i lukavstva, da se probiju i sovjetske i jugoslovenske barijere. Uprkos svim ovim preprekama poslovi su se toliko razvili da se za tri godine Astra našla među prvih deset jugoslovenskih firmi na teritoriji SSSR. Ovo je rezultiralo ne samo sticanjem ogromnog renomea već i sticanjem mnogobrojnih lojalnih poslovnih partnera u SSSR-u. Smatrao je Moskvu jedinstvenom prilikom za primjenjivanje iskustva iz Centrotekstila i njegovo proširenje na druge oblasti.

Za to vrijeme je napravio »nemoguće« poslove. »Nisam samo prodavao Rusima jugoslovensku robu, već i bugarsku i rumunsku za slobodnu valutu! (U isto vrijeme uspijevam da Moskva postane predstavnik Union Carbidea, vodeće američke firme u oblasti hemijske, grafitne i elektro-tehnicke industrije. Dobili smo njihovo zastupstvo za grafitnu industriju. Sudbina se ponavlja - napor je bio nagrađen podsmijehom i potcjenjivanjem, jer pesimisti nijesu vjerovali da je Union Carbide dao nama zastupštvo. Bilo je potrebno otići u direkcije Union Carbide za Evropu u Zenevi, gde je aranžman bio definitivno potvrđen«. Pesimisti i ostale firme su konačno shvatili da je Astra zaista pretendent za najvažnije mjesto u poslovima sa Sovjetskim Savezom. Otvara nove linije saradnje i trgovine sa firmama iz Beča, Frankfurta, Pariza i Milana. Trgovina se razvija nepredvidljivo uspješno. U međuvremenu dolazi do smjene generalnog direktora u Astri u Zagrebu; novi direktor zahtijeva od njega da predje u Beč, u novu austrijsku firmu koja ee obradivati istočna trfista. »Odbijao sam da prihvatim ovo mjesto zbog neznanja njemackog jezika, sumnjajući da poznajem dovoljno dobro zapadno tdište«. Ipak, formirana je nova firma »Atlantiea-Indra«, koja za veoma kratko vrijeme postaje najznačajnija Astrina firma. Iznad najoptimističijih očekivanja, firma je premašila sve ostale Astrine djelatnosti.

»Ovaj period predstavlja period najvećih uspjeha u mom stvaralaštvu.

Omogućio mi je da proširim znanje, poslovne kontakte koji su nam omogućili da firma konačno stekne reputaciju i povjerenje i kod evropskih banaka i značajnih firmi«.

III »Hohštapler«

U Astri je bio od 1970 do 1979. i »na vrhuncu svog poslovnog uspjeha, septembra 1978. donosim odluku - neshvatljivu čak i za najblize prijatelje - da napustim Astru i da idem u Cmu Goru.«.

Sada nastupaju Tantalove muke. Uslove i usluge koje predlaže Cmoj Gori za razvoj spoljne trgovine se ne prihvataju. Predlog da se formira nova trgovinska organizacija, u Niksiću se odbija. Porodica ostaje bez zdravstvenog osiguranja, a on bez plate devet mjeseci. Ogovaranja nisu nedostajala: ostao bez posla, hohštapler, ruski špijun, prodaje .... umjesto pameti, namlatio se para i hoće da formira GG preduzeće, taman da se diskvalifikuje i na ličnom i na poslovnom planu ... »Održala me je moralna podrška moje supruge Vere i bliskih prijatelja: Dordija Gruičića, Nikole Vujovića, Bozidara Bulatovića, Jola Abramovića, Misa Mandića, Sava Stanisića. To razumijevanje za moju eksplozivnu narav i stalna podrška mojim donkihotovskim borbama moje supruge Vere bilo mi je veoma važno,

jer u to vrijeme stvaranja Monteksa ne samo da me je hrabrila i podržavala već je i aktivno pomagala prevodeći, vodeći korespondenciju i obavljajući druge sekretarske poslove. Moji saradnici priznaju njene zasluge više nego ja jer smatram, isto kao i Vera, da je to dužnost svake žene«. Posebne zasluge za registraciju Monteksa i savladivanja otpora prema njemu, pripada dr Miloradu Stanojeviću, njegovom drugu i prijatelju, tada potpredsjedniku vlade Crne Gore.

Osnovnu zamisao prvi je čuo Šćepan Lučić, koji je sa Čanom radio u Astri i kome je Astra ponudila mjesto u Beču. On je prvi pristao da formiraju firmu. Radio je šest mjeseci bez plate. Iako nisu imali ničiju podršku, putovali su o sopstvenom trošku da bi održavali i razvijala poslovne kontakte sa partnerima u Sovjetskom Savezu i na Zapadu. »Ponovo se sastajem sa Union Carbideom koji treba da se odluči da li da zastupstvo za SSSR da meni ili da ostana sa Astrom. Njihova odluka da meni povjere zastupštvo imala je presudan uticaj za formiranje Monteksa«. Firma još uvijek nije bila registrovana. Pošto je bio svjestan svih predstojećih teskoća, u razgovorima u Zenevi, kojima su pored njega prisustvovali Šćepan Lučić i Nikola Kesler (koji još nije bio sluzbenik Monteksa), dogovorio se sa Mijatom Ivanovićem, direktorom »Univerzala« iz Beča, da im »Univerzal« vodi striktno knjigovodstvo. »Stalno sam morao da pripremam taktiku odbrane od budućih eventualnih napada. Mnogi su mi predlagali da u inostranstvu otvorim privatnu firmu, ali sam svaki ovakav predlog odbio. Uvijek sam želio da svoje znanje, iskustvo i mogućnost zarade usmjerim na dalji razvoj i dobrobit Crne Gore«.

Nakon pristanka rukovodećih ljudi, dokumentacija je predata za registraciju Okružnom sudu u Titogradu. U isto vrijeme pojavila se i prva reklama Monteksa na televiziji. Imenu i zaštitnom znaku Monteksa kumovali su, uz Čana, žena Vera, sin Nikola i kćerka Maja. U porodičnoj posjeti kod prijatelja Voja Knezevića sreo se sa predstavnikom Titogradske televizije, Jaredićem, koji je bio ljut na »Industrijaimport«, jer mu nisu isporučili obežani automatski sat koji Titogradska televizija još uvijek nije imala. »Trazio sam odobrenje da telefoniram poslovnom prijatelju u Švajcarsku. Sat je bio isporučen za pet dana!« Na satu se, po prvi put, pojavilo ime Monteksa, što je u međuvremenu aranžirao sa svojim prijateljem u Švajcarskoj. To je bila prva i besplatna reklama Monteksa.

Konačno, nekako su dobili saglasnost, ali ne i prostorije, jer su svi očekivali da će već u prva tri mjeseca imati negativni bilans i propasti. Firma je registrovana u februaru 1980. godine. »Dušan Stanišić, Raco Dukanović, Milka kafe-kuvarica, Milutin Jovović, Ljiljana Trnovanović, Ljiljana Kankaras, Zarko Tadić, Seepan Lučić i ja radili smo bez plate«.

Prvi posao je sklopljen zahvaljujući seriji članaka u »Večernjim novostima« u kojima je bila objelodanjena neefikasnost preduzeća »Jugometal«, koje je na carinskom lageru držalo pisače i računске mašine koje se zbog propisa i kvote nisu mogle uvesti u Jugoslaviju. Čano nudi usluge Jugometalu, koristeći se zakonom o zemljotresu po kojem su dobili privilegovani status, da preuzmu prodaju mašina. Osim ovih zaradjenih para imali su i devizna sredstva koja su bila kod firme Univerzal u Beču.

Odmah sa formiranjem Monteksa formiran je i Cineks u Beču (Cetinje, Ivangrad, Niksić) čiji je prvi direktor bio Šćepan Lučić. Odmah zatim Monteks - Moskva čiji je prvi direktor bio Nikola Kesler. U srazmjeri sa ovim uspjesima pojačavaju se i napadi u Crnoj Gori, koji dostižu i do Moskve, u Komercijalno-tehnički biro Privredne komore Jugoslavije gdje napadaju Keslera i službenika Lekića. Tako se spor razvija u partijsku raspravu o formiranju Monteksa. Jedini posao koji se povjerava Monteksu je bio od »Boksita«, Niksić, koji su im dali na raspolaganje i jednu petnaestak godina napuštenu baraku. Iz nje i iz sobe u Beogradu, koju su takodje ustupili Boksiti, vodili su sve akcije. Inženjer Vladimir Vukmirović, direktor Boksita, veoma je često bio napadan zbog podrške i saradnje sa Monteksom.

»Propaganda protiv mene i nepovjerenje u Crnoj Gori onemogućili su kontakte i povjerenje privrednih predstavnika. Gotovo niko od njih nije htio da me primi, čak ni na razgovor. Plan koji sam ja vidio i stvorio za razvoj Monteksa njima je bio neshvatljiv i neprihvatljiv; optuživali su me da maštam i izmišljam. Plana za razvoj Monteksa koji sam tada odredio još uvijek se pridržavam: razvoj male privrede, bankarskog sistema, turizma, agencija, rent-a-cara, avio kompanije, otvaranje novih firmi u inostranstvu i ulaganje u

nekretnine, unutrašnju trgovinu i free shopove«. Kada se navršilo pet godina upravljanja, a stalni napadi na Monteks i njega - bez ikakvog osnova - nisu prestajali, dok su se poslovi i ugled Monteksa neprekidno povećavali, Stanislav donosi odluku da ide u njihovu firmu u Beču i tamo nastavi razvijanje veće komercijalne aktivnosti. »Moje saopštenje kolektivu došlo je iznenada, a političkim faktorima donijelo radost«.

»Za generalnog direktora predložio sam Šćepana Lučića, mog saradnika i saborca u svim akcijama još od 1970. godine, sposobnog i uglednog privrednika. Lučić je odbijao da prihvati ovu dužnost, ali je isključivo na moje insistiranje i zbog mojih obrazloženja pristao.

Naša saradnja je neubičajena, jer se dopunjavamo i razumijemo sa malo riječi - ponekad je dovoljan i pogled da se razumijemo. Kod domaćih i stranih partnera je veoma omiljen zbog svoje staloženosti i neposrednosti. Kao i svi ostali, u Monteksu je stekao veliko iskustvo«.

IV »Small is beauty«

Danas Monteks zaposljava 850 ljudi; vrijednost Monteksa je preko 100 miliona dolara. Godišnji promet je preko milijardu dolara. Za godišnje pokrivanje troškova potrebno je 14 miliona dolara. Predstavništva se nalaze u Moskvi, Lenjingradu, Novosibirsku, Kazanu, Varšavi, Katovicama, Pragu, Bukureštu, Budimpešti i Tajvanu; firme u Beču, Milanu i Njujorku. Monteks se razvijao vrtoglavom brzinom. Kadrovi su uzimani iz redova fakultetski obrazovanih pripravnika za spoljnu trgovinu. Društveni i socijalni pritisak za primanje novih službenika bio je neizdrživ. Predviđanje da će koeficijent ubrzanja biti bar pet puta veći nego u drugim firmama pokazalo se tačnim. Efekat u poslovanju i propagandi bio je ogroman. Kada se završio proces afirmacije odlazi u Beč, a Lučića postavlja u Jugoslaviji. »Uprkos svim očiglednim rezultatima proganjanja ne prestaju, poslije čega je uslijedilo moje napuštanje SK 1983. godine. Moje neskriveno neslaganje sa politikom i ekonomskim razvojem Crne Gore, posebno opštine Nikšić i gradnjom Doma revolucije izazvali su kod političara sve veće neprijateljstvo prema meni. Odbio sam da primam sve ponudjene nagrade i odlikovanja. Na veliko insistiranje S.Lučića i kolega i prijatelja iz Monteksa, prihvatio sam Orden rada koji sam poslije ceremonije poklonio šoferu. Kada su na vlast došle mlađe snage, u nadi da će se stvari poboljšati, prihvatio sam nagradu '13. juli'«. Novčani dio nagrade poklonio je Domu nezbrinute djece u Bijeloj - H. Novi.

U razvoj male privrede niko nije vjerovao. »Nijesmo imali pravo da po našim propisima registrujemo mala preduzeća. Inspektori su čak zahtijevali da pravimo atomsko sklonište u Banjanima - u skladu sa propisima, što je u ovom slučaju bio predmet moga podsmjeha i podrugivanja. Neki od vodećih ifiženjera izjavljivali su da će me poljubiti tamo gdje se ne ljubi kada se izradi prva mala fabrika. Poslije nekoliko godina, na Savjetovanju o maloj privredi, pozvao sam ih da ispune obećanje«.

Monteks danas ima 14 malih pogona. Sela i krajevi: Banjani, Golija, Vračenovoci, Petrovići, Viluse, Čevo, koji su bili potpuno napušteni, revitalizovani su i oživljeni. Radnici u ovim fabrikama imaju duplo veću platu nego u velikim crnogorskim preduzećima.

Jedna od važnih akcija od početka stvaranja Monteksa bilo je i stvaranje umjetničke kolekcije u kojoj su zastupljeni i mladi talenti i stariji afirmisani umjetnici. Ni ovaj poduhvat nije mimoišao napad. »'Pobjeda' nas je optuzila da rasipamo radničke pare. Znajući da će istorija i vrijeme opravdati naš postupak, dao sam nalog da se kupi 35 primjeraka 'Pobjede' i na svaku sliku sa poledjine da se nalijepi članak kao svjedočanstvo buduĆim

generacijama kako se cijenila i štitila umjetnost. Na žalost, nalog nije ispunjen, ali će kopije u svakom slučaju biti nalijepljene».

Od svih malih preduzeća koja je Monteks osnovao, najteže je bilo formiranje fabrike keramike, danas najuspješnije organizacije među malim preduzećima. Sa razvojem potreba u Crnoj Gori, Stanislav je osjetio da će se razviti potreba za suvenirima. Poslije velikih otpora i zakonske nemogućnosti, zahvaljujući Branku Lukovcu, koji je vodio sekciju spoljnih poslova u Sekretarijatu za spoljne poslove, registrovana je fabrika u Petrovcu na Moru 1983. godine. »Dodatni problem donijela je odluka da dovedem italijanskog kreatora za keramiku. Moja zamisao je bila da se keramička radinost razvije u Crnoj Gori, jer se izrada može odvijati po kućama. Isti princip sam primijenio u želji da proširim pogon za izradu trikotaže. Moja vizija je bila u direktnom kontaktu sa planom izgradnje fabrike konfekcije »Koni« u Nikšiću, u koji su uložene hiljade milijardi dinara i koja je nakon tri godine propala».

U okviru male privrede, organizovana je Domaća radinost. Slavica Joković, modni kreator, je od samog početka shvatila Čanove ideje i pridružila mu se. Danas MONTY predstavlja autoritet na modnom trfistu.

Cilj je bio da se sva sela u Crnoj Gori pretvore u radionice za proizvodnju ručno pletene trikotaže, sa kreativnim i distributivnim centrima u Nikšiću i Beogradu. Pakovanje i adjustiranje bi trebalo da se obavlja u Nikšiću, »što bi omogućilo stvaranje najveće fabrike u Evropi - bez hala, pogona, menze i ostalih režijskih troškova koji su neophodni za fabrike«. Planirano je da se kupi i izvjesna količina mašina za pletenje. Ovo je, naravno, iziskivalo da se napravi aranžman sa nekom od vodećih kuća za trikotažu, kao npr. BENETTON. »Od započetog plana se nije odustalo i neće, dok se ne ostvari kako je planirano«.

»Kada je fabrika keramike već bila stavljena u pogon, moj saradnik i ja smo pošli u obilazak fabrike i na putu prema Petrovcu primili u kola autostopere - brata i sestru. U toku razgovora, doznali smo da se vraćaju iz Titograda gdje su išli da traže Čana Koprivicu i da djevojka, koja je studirala keramiku na Umjetničkom fakultetu, čini mi se u Sarajevu, želi da dobije stipendiju. Kolega je rekao: 'E, pa ovo je Čano Koprivica'. Djevojčica je viknula od sreće i nevjerice, ne odustajući od svoje namjere. Impresioniran njenom upornošću, napisao sam pismo direktoru Keramike da se podnese zahtjev za dodjelu stipendije, jer nam je inače bilo u planu da stipendiramo školovanje mladih, talentovanih ljudi. Odluka je urodila plodom - naši stipendisti su nosioci značajnih nagrada za primijenjenu umjetnost «.

Između ostalih Monteks je imao i ogromnih prepreka da dobije dozvolu za izvođenje građevinskih radova u inostranstvu - privilegija koja je pripadala samo Udruženju inženjera u Beogradu i »Ingri« u Zagrebu. Gotovo godinu dana je trebalo da se sruše administrativne barijere. Danas Monteks ima najveće građevinske poslove od svih jugoslovenskih firmi.

»U ovoj oblasti zanimljivo je pomenuti naše građevinske djelatnosti u SSSR-u. Sjećam se naših prvih napora da dobijemo posao na izgradnji kompletnog naselja Raskazovo u Tambovskoj oblasti. Ruski partneri nisu bili zadovoljni našim planovima, što je u meni izazvalo ljutnju prema našim inženjerima i arhitektima. Sa sastanka smo se vraćali Nikola Kesler, inz. Martinović i ja i niko se nije usudio da progovori. Sav van sebe od bijesa, dao sam im nalog da smjesta pronadju arhitekta koji će u toku noći napraviti i nacrtati projekt naselja u perspektivi, tako da bi Rusi lakše dobili sliku cijelog naselja. Nalog sam im dao u 18,00 i rekao da projekt mora biti završen do 10,00 ujutro, prije sastanka predstavnika sovjetske i jugoslovenske vlade, potpredsjednika Ubiparipa i Arhipova. Poslije održane sjednice trebalo je da se potpiše ugovor na 70 miliona dolara za izgradnju kožare u Raskazovu. Pronašli smo dvoje arhitekata koji su završili plan u toku noći. Sastanak je bio u vili Prezidijuma RSFSR na Lenjinskim gorama. Nekako nam je uspelo da uletimo u kola neke delegacije jer su pomislili da smo mi članovi zvanične jugoslovenske delegacije i na ulaznim vratima sale u kojoj se održavao sastanak objesimo tog jutra dovršen projekt naselja, tako da su ga svi mogli vidjeti, i ruski i jugoslovenski predstavnici. Reakcija je bila neočekivana. Kulminacija je bila parafiranje projekta od strane predstavnika Raskazova. Pošto nismo imali kopiju projekta morali smo zamoliti zvaničnog fotografa da napravi fotografije, kako bi imali kopije projekta naselja».

V Kad hi svi ljudi ...

»Iako su čisto poslovni poduhvati Monteksa za nas neuporedivi sa bilo čim, smatram da je isto toliko važna humanitarna pomoć koju je Monteks pružio školama, bolnicama, crkvama kada je to bilo zabranjeno, osiromašenim selima, izgradnji puteva, društvima i pojedincima, sportu, filmovima, štampanju knjiga, umjetnickih kataloga, kao i za liječenje bolesnika, naročito djece«. Monteks je, tako, organizovao dolaske ljekara Fjodorova koji je na teritoriji Crne Gore operisao hiljade ljudi.

Slučaj Vesne Milović, djevojčice kojoj je bilo osam godina kada su ga učiteljica Vujović i Vesnina majka posjetile u hotelu »Onogost« sa službenicom Monteksa, Anom Mandie, čano osjeea kao svoj porodični slučaj. Vesna boluje od prestanka rasta. Ljekari su rekli da se više ne može liječiti u Jugoslaviji i da su potrebne veoma skupe injekcije koje se mogu nabaviti jedino u inostranstvu. Liječenje je još uvijek u toku; Vesna je stekla gotovo normalni rast. U stalnom su kontaktu i posjećuju se kada god je to moguće. »Nekada se šalimo i ja joj kazem: 'ti rastes, a ja se smanjujem dok se ne izravnamo, a onda ću ti igrati i pjevati na svadbi'«.

1972. ili '73. kada je radio u Astri, dežurni na recepciji preduzeća u Zagrebu obratio mu se sa molbom da sasluša vodnika JNA koji ga je čekao. Na žalost, ne sjeća se vodnikovog imena. Zamolio je da pomogne njegovom sinu od osam godina, kome je prilikom rođenja povrijeđen nerv, tako da se dijete rodilo slijepo, a »dječak je imao najljepše plave oči koje sam ikada vidio, pune topline i nježnosti«. Organizovao je putovanje od Zagreba do Moskve i preglede u Moskvi, ali, nažalost, pomoći nije bilo. »Za vrijeme boravka u Moskvi često je sjedio u kancelariji Astre, po zvuku je poznao moj hod i tada bi uzviknuo 'dolazi gazda'«.

Za vrijeme službenog boravka u Crnoj Gori krajem 1989. u Titogradu, prišao mu je covjek iz unutrašnjosti i ispričao o porodičnoj tragediji, o djevojčici koja je do treće godine bila potpuno zdrava. Kao posljedica neadekvatnog liječenja prehlade, djevojčica je ostala paralizovana, bez moći govora. Rekao je da mu je jedan specijalista iz Beograda kazao da može da pomogne izliječenju putem specijalne masaže. Htio je da stanuje u hotelu, ali je - na Čanovo navaljivanje - pristao da sa ženom i djevojčicom odsjedne u njegovom stanu, koji je neposredno prije toga bio završen. Ostali su u Beogradu oko dva mjeseca, a u međuvremenu on ima je organizovao odlazak u Moskvu gdje su posjetili ugledne specijaliste. Iako, nažalost, nije bilo mnogo poboljšanja zdravlja djevojčice, stekli su drage prijatelje sa kojima se redovno čuju i posjećuju.

Jablan Mićun, koji je obolio od bubrega i redovno ide na dijalizu prijavljen je preko Cineksa, Beč, kao stanovnik Beča i tako je ušao u evropsku banku za presađivanje organa, u koju Jugoslavija nije učlanjena. Čeka na presađivanje bubrega, a Cineks snosi troškove svih analiza koje su potrebne.

Za vrijeme jednog putovanja avionom za Moskvu, čitajući naše novine, zapazio je članak o paralizovanom dječaku iz Mojkovca, koji za sebe nije mogao da nabavi invalidska kolica. Jarmili Gluscević, svojoj bliskoj saradnici iz Cineksa u Beču, »savjesnom radniku i plemenitoj osobi«, šalje teleks iz Moskve da se pronade dječak iz Mojkovca, o kome je bila riječ u »Pobjedi« i da mu se nabave kolica prema njegovim specifičnim potrebama. Tako je Cineks nabavio kolica za Dušana Rakocevića iz sela Štitarica kod Mojkovca, a Čano je od njega dobio dirljivo pismo zahvalnosti. Molio je predsjednika Opštine da mu da trafiku, gdje bi on mogao da radi. Nažalost, molba nije naišla na razumijevanje. Nakon dvije godine, za vrijeme jednog poslovnog sastanka u Titogradu, sekretarica mu je kazala da ga već dugo

čeka u hodniku jedan bolestan mladić. Odmah je prekinuo sastanak i izašao da vidi ko ga čeka i zbog čega. Mladić se predstavio i rekao da je došao da mu se još jednom zahvali toplim riječima, da mu prenese pozdrave od njegovih roditelja i poziv da ih posjeti, i obavijesti o posjeti kako bi ga lješe dočekali. Posjetu nije stigao da obavi, »ali ću jednog dana otići, bez najave i iznenaditi ih kao što je on mene prijatno iznenadio«.

»Ne znam da li je Dušan dobio posao, ali znam kada bi svi ljudi htjeli da pomažu u okviru svojih mogućnosti i mogućnosti preduzeća za koje rade, svim ljudima kojima je pomoć potrebna, vjerujem da bismo svi bili mnogo sretniji« !

VI Sačuvati »Obod«, sačuvati Cetinje

Njegov prvi intervju 1981. za »Univerzitetsku riječ« izazvao je kod rukovodstva veliko nezadovoljstvo, jer je tad saopštio da će aktivno učestvovati u prenošenju posmrtnih ostataka kralja Nikole. »Uvijek sam smatrao i smatram da se bez poštovanja prošlosti nema šta tražiti u budućnosti. Kulturni, politički, privredni i vojnički poduhvati kralja Nikole i danas treba da služe kao nadahnuće i inspiracija Crnoj Gori. Zbog vjere u ovu mnogostruku važnost kralja Nikole, posebno za državni i nacionalni integritet Crne Gore, odlučio sam da Monteks podnese najviše troškova za prenošenje posmrtnih ostataka kralja Nikole, kao i za snimanje filma o prenosu posmrtnih ostataka I o istoriji Crne Gore«.

God. 1987. donesen je ukaz o uspostavljanju carinskih zona u republikama Jugoslavije. Prihvata da organizuje i privremeno bude direktor Carinske zone u Baru. U Baru ga primaju srdačno i toplo i omogućavaju da napravi potrebne pripreme i dovede veliki broj partnera iz inostranstva. Za sve ustupljene investiciono-izvođačke radove u inostranstvu »uzimam samo 2% za razvoj Crne Gore koji su, za sada, namijenjeni za izgradnju Zone Bar i obnovu Crnojevića Rijeke«. od tog postotka je sagrađena u Baru petospratna zgrada-"od 10.000 m² proizvodnog prostora i poslovna zgrada od 800 m² u vrijednosti 4,5 miliona\$ i već su izvršene pripreme za nove pogone. »Nažalost, koncept koji sam predložio Crnoj Gori daleko je veći i širi i značajniji od postojećeg koncepta za razvoj Carinske zone i slobodne trgovine. Predlagao sam da se na ulcinjskoj Adi i u Baru stvori carinska zona za trgovinu, bankarstvo i industriju - da Jadranska rivijera postane to što je Hong-kong. Ovo naročito kad se ima u vidu da će 1986. god. Hong-kong preći u ruke Kineza i da će nastati veliki izvoz kapitala«.

Moja odluka da Monteks treba da bude uvijek spreman za nove poduhvate, odvela me da pomognem Obodu koji je bio u katastrofalnoj situaciji, što je, vjerovatno, bila nećija želja - da postane lak plijen drugima:

Odlučio sam da uzmem Obod uprkos svim protivljenjima mojih saradnika i prijatelja, čak i porodice koja mi je, inače, uvijek davala podršku. Obod je bio prezadužen - u 1989. god. sumom od 15 miliona dolara. Domaća i inostrana zaduženost i nedostatak sredstava praktično su paralisali Obod. Ljudi koji nisu bili zadovoljni mojim dolaskom organizovali su kampanju unutar kolektiva na Cetinju, u Crnoj Gori i posebno u listu 'Pobjeda'. Bilo je gotovo nemoguće organizovati proizvodnju i primanje ličnih dohodaka.

Probleme i težinu situacije u Obodu krajem 19. teško je opisati. Prvi put sam prisustvovao sastanku krajem septembra 1989. na kojem su bili predstavnici vlasti Crne Gore - Momir Bulatović, Milo Djukanović i predsjednik RIV-a dr Radoje Kontić. Sastanak je bio izuzetno neprijatan. Napadi su dolazili sa obje strane. Obod je branio svoje pozicije i ulogu koju je imao u Crnoj Gori. Ekonomski problemi nisu bili glavni problemi - preko

ekonomskih, lomila su se politička pitanja. Ovo mi je dalo povod za razmišljanje i navelo me da donesem odluku i prihvatim ponudu da preuzmem Obod i postanem prinudni direktor u procesu saniranja. Siguran sam da je to bio tada najteži zadatak u Crnoj Gori.

Obod je imao ogromne gubitke, unutrašnja i inostrana prezaduženost, nepovjerenje banaka i dobavljača, nerad, krađe, nedostatak obrtnih sredstava, niski lični dohoci, veliki izdaci za bolovanja, nezadovoljstvo radnika, nedovršena stambena zgrada za radnike Oboda, nepovoljni inostrani ugovori, otpor rukovodećih ljudi koji su bili smijenjeni, prilikom postavljanja prinudne uprave ili ranije, otpor ljudi koji su izgubili putovanja u inostranstvo i druge privilegije. Uz ovo, nezadovoljstvo jednog dijela kolektiva Monteksa koji teba da finansira Obod i njegovo saniranje.

Riješio sam da formiram rukovodeću ekipu sastavljenu od službenika Oboda i Monteksa. Iz Monteksa su došli: Vuko Vukadinović, Radovan Lakić, Nela Dragović, Ljiljana Pavičević, a iz Oboda Nikica Nelević, Branko Vujović i Momo Dapčević.

Često je meni samom nejasno kako smo uspjeli da riješimo neke, tako reći nerješive probleme, kao što su bili: isplata ličnih dohodaka, organizovanje proizvodnje, sticanje povjerenja radnika. Neshvatljivo mi je i neobjašnjivo da ljudi nisu otkrili i shvatili koliko su informacije koje su slobodno išle iz Oboda nanijele štete Obodu. Kao da ne znaju koliko je bitna poslovna tajna za jednu organizaciju. Potreba ljudi da se hvale - koja je nama Crnogorcima, na žalost, bliska - i lični interesi prevladali su poslovnu politiku i potrebu da se poslovna tajna čuva.

Ubrzo su, preko novina, uslijedili napadi ljudi koji su bili smijenjeni, a bili veoma aktivni u kontaktiranju novina i politike. Napadi u 'Pobjedi' su bili naročito upućeni na diskvalifikaciju moje ličnosti kao i političkog opredjeljenja za državnost Crne Gore, crnogorsku nacionalnost i reformske promjene.

Njihovi napadi su bili oličenje uvreda i kleveta ne samo prema meni već i prema Monteksu. Obod u prošlosti nikada nije imao niti će imati u budućnosti tako jeftina sredstva finansiranja i korektnu saradnju, kao što je imao sa Monteksom. Bez obzira na Obodovu tešku situaciju, Monteks mora držati na umu da su budući rezultati ovog poduhvata neocjenjivi za Monteksova poslovanja na domaćem i inostranom tržištu. Za mene je jasno da sačuvati Obod znači sačuvati Cetinje i Crnu Goru, unaprijediti joj šanse za samostalnost i onemogućiti namjere onih koji žele da Crna Gora bude njihova prćija, rasparčana i rasprodata.

Rezultat ne samo napisa već i ilegalnih mahinacija, doveo je do manipulisanja jednim dijelom kolektiva Oboda, koji su odlučili da stupe u štrajk, da napadnu i mene i Monteks. Zbor štrajkača na kome sam govorio veoma teško, promuklim glasom (zbog moje bolesti), bio je veoma neprijatan. Pozvao sam radnike da se vrate na posao a da se za nekoliko dana izda informacija o odnosu između Oboda, Monteksa i Cineksa, koja je analizirala svaki dokument.

Na sljedećem sastanku doživio sam aplauz i ovacije. Govorio sam ne samo o Obodu već i o Crnoj Gori - kao republici kojom se želi manipulirati. Naravno, moji stavovi su doveli do novih napada u 'Pobjedi', ali ja nijesam ostao dužan - istupao sam u Skupštini i na drugim javnim mjestima, potvrđujući svoje uvjerenje o samostalnosti, državnosti, nacionalnoj samobitnosti i ekonomskoj perspektivi Crne Gore.

Kako je vrijeme odmicalo, pred kraj prošle godine, sticao sam sve veće povjerenje i kod radnika Oboda i kod gradana Cetinja. Radnicima sam rekao istinu - da su prevareni, pokradeni, opljačkani, i da im je životni standard ispod svakog nivoa.

Već u januaru 1990. godine lični dohoci su dostigli 180 maraka. Danas radnici imaju u prosjeku 500 maraka. Raskinuo sam sve nepovoljne stare izvozne ugovore. 'Društveni servis' koji je imao 518 ljudi, 250 automobila, 46 servisa, transformišem u privatno vlasništvo. Samo zahvaljujući ovoj reorganizaciji, Obod će ostvariti 2,000.000 \$ godišnje uštede. Otvorili smo nova istočna tržišta sa povoljnijim uslovima. Postižem dogovor sa americkom firmom »Brezway« i engleskom firmom »Kenmore«, novoj tehnologiji NO FROST sistema.

Sa španskom firmom »Unitad hermetic« sklapamo ugovor o zajednickoj proizvodnji kompresora. Crnogorska banka i RIV nijesu nam dali nikakvu pomoć. Obavljene su solidne

pripreme sa mojim saradnicima da se Obod stabilizuje, tako da postane firma svjetskog značaja.

Za tih godinu dana imao sam mnogo neprijatnosti, iako za svoj rad nijesam želeo nikakvu naknadu, ni dok sam radio u Carinskoj zoni Bar.

Zadovoljstvo mi je da istaknem da su me, i pored svih spletki i intriga, Skušтина Cetinja, radnici Oboda i gradjani Cetinja primili sa povjerenjem i zahvalnoću, o čemu svjedoči i nagrada Oslobođenja grada Cetinja. Uvijek sam smatrao i smatram da Crna Gora može da bude ekonomski jaka i samostalna država, zbog čega sam i preuzeo Obod u vjeri da ću ga ne samo izvesti iz krize, nego i omogućiti da postane jedna od vodećih jugoslovenskih i evropskih kuća. Ovo ubjedenje me nikada neće napustiti«.

VII Sukobi

»Još uvijek mi nije jasno i ne mogu sam sebi da objasnim porijeklo i razlog mnogobrojnih sukoba koje sam imao u Crnoj Gori. logično bi bilo da nebrojeni rezultati Monteksa eliminišu sve prepreke. Nažalost, one postaju sve veće i došle su posebno do izrazaja za vrijeme moga rada u Obodu i predizborne kampanje. Moj prilaz ekonomskom i političkom razvoju Crne Gore je suprotan stavovima i bivše i sadašnje vlade. Od formiranja Monteksa u Crnoj Gori su se promijenila četiri predsjednika vlade Crne Gore i šest predsjednika Opštine Nikšić. Bilo hi dobro uporediti stvaralaštvo crnogorskih vlada i nikšićkih skupština i djelatnost Monteksa i vidjeti šta su oni, a sta Monteks doprinijeli Crnoj Gori.

Na ličnom nivou sam sa svima uvijek bio u dobrim odnosima; na žalost, na poslovnom nivou razlike su dijametralne. Moje insistiranje na rješavanju ekonomskih problema i razvoju ekonomije predstavljalo je opasnost mirnom i obezbijedjenom životu predstavnika takvog sistema. Plan da se napravi kovacnica u Nikšiću izazvao je ne samo otpor, već i otvoreni napad. Isti otpor izazvao je predlog za izgradnju malih hidrocentrala. Naša poslovna filozofija je bila da se poslovi proširuju na sve oblasti koje su ekonomski isplative. Sve ove inovacije, zahtjev za privatizaciju proizvodnje, borba protiv svih vrsta monopola, ekonomskih i političkih, prvenstveno rad kao mjerilo patriotizma i zasluga za položaj u društvu, a ne poltronstvo i komunistička politička pripadnost, bile su uvijek izvor mojih nesporazuma s njima.

U retrospektivi vidim koliko su mi ove borbe oduzele produktivnog vremena i energije, koliko je planova ostalo neostvareno zbog toga. Moje jedino zadovoljstvo je saznanje da je crnogorski narod mnogo bolje shvatio i prihvatio moje planove, mnogo bolje nego birokratski sistem i njegovi predstavnici. Tako mi se dešavalo u više navrata da dolaze ljudi da se upoznaju sa mnom, bez ikakvih molbi ili zahtjeva. Često su zamišljali da izgledam kao neki dzin, kao Petar Veliki. Neskriveno su bili ražočarani mojim malim rastom pa bi rekli 'a ja sam zamisljao da si preko dva metra', što bi se završilo smijehom, a često i prijateljstvom«.

Pravilo Monteksa je bilo da se nikada ne konsultuju partijski komiteti, što je, naravno, uvijek izazivalo otpore komiteta, koji su Čana pozivali na sastanke, kritikujući ga zbog nepostojanja samoupravnog sistema u Monteksu i zapošljavanja radnika i saradnika na osnovu njegovog ličnog izbora. Na Monteksovorn konkursu za prijem pripravnika, pored pravnika i ekonomista, javljalo se i mnogo mladih ljudi koji su završili studije na novoosnovnoj školi marksizma (»za čije je osnivanje neko vjerovatno stekao mnogo poena«).

Završene studente pravnog i ekonomskog fakulteta primali su po potrebi, a »marksistima« je savjetovao da idu u komitet, sindikat, socijalistički savez, opštinu, na mjesta za koja su se obrazovali.

Jedan od njegovih poslovnih principa je neodobravanje upotrebe alkohola tokom radnog vremena; navika, na žalost, veoma rasprostranjena u Crnoj Gori. U Monteksu je piće apsolutno zabranjeno u radnom vremenu.

Mnogi prijatelji i rođaci su ga kritikovali zbog prevelikog povjerenja u ljude. Bez obzira što je doživio mnogo niskih i teških udaraca, nije namjerno htio da mijenja ovu urođenu osobinu. Smatra da su pesimizam i nepovjerenje koje ide sa njim kočnice ideja i akcija i zbog toga svjesno uzima rizik da ne predvidja loše ishode, ali je uvijek spreman da reaguje na bilo koji nepovoljan preokret u poslu. Optimizam koji je »jednostavno odabrao kao svoju ličnu filozofiju«, često je neshvatljiv drugima, a naročito zato što su se, ponekad, zbog objektivnih smetnji projekti morali odlagati. Tako, na primjer, 1972. godine govori supruzi i Šćepanu Lučiću da hoće da sagradi malu fabriku u Banjanima. Oboje ga mole da o tome nikome ne govori, jer je to bilo u potpunom neskladu sa tadašnjom politikom. »Medutim, fabrika je otvorena 1983, proizvedeni su prvi čepovi, a ja sam dobio čestitke od Šćepan i supruge«.

Već duže vremena, od 1982, vodi borbu da se u Crnoj Gori što više mladih ljudi osposobi za rad na kompjuterima koje treba da proizvodi Monteks. U tom cilju Monteks izvjesnom broju škola poklanja kompjutere i organizuje ljetnju školu softvera, u kojoj učestvuju učenici iz cijele Jugoslavije. U toku ljetnjih mjeseci okuplja se 40 učenika, sa kojima rade stručnjaci i inženjeri, da bi ih osposobili da sami rješavaju probleme. Na žalost, ova akcija nije nastavljena zbog angazovanosti u samom Monteksu.

Smatra da bi veliki doprinos crnogorskom turizmu bilo organizovanje Biomonta, za proizvodnju prirodne hrane, koja bi se služila u hotelima.

Veliki trud je uložen u pripremne radove; osnovana je zadruga u Banjanima za proizvodnju prirodne hrane, a s time bi ozivjelo stočarstvo i poljoprivreda. Učlanjeno je 20 domaćinstava, poslato je 20 malih traktora, dostavljeno 300 košnica sa pčelama. Monteksov med je dobio prvu nagradu na izložbi poljoprivrednih proizvoda u Novom Sadu. Monteks, takodje, ima proizvodnju piva i sokova u mini-postrojenjima na Glavi Zete, blizu Monteksovog motela. Ostvarenje i ovog programa nailazi na otpore, jer nije bilo u skladu sa jednostranim shvatanjima rukovodilaca.

U realizaciji svih ovih akcija pomagali su ga bliski saradnici i saradnice: kojima često nije bilo lako da izdže njegov tempo, a ponekad i prenegli temperament. Mnogi od važnih saradnika su veoma mladi ljudi. Čanova filozofija je da mladima treba omogućiti da se što prije osposobe; uvijek im je prenosio svoje lično iskustvo, obezbjeđivao boravak u inostranstvu radi učenja jezika i biznisa, a onda im povjeravao odgovorne dužnosti i zadatke. Zahvaljujući ovoj strategiji, Monteks danas ima više od 150 ljudi koji govore jedan ili dva svjetska jezika.

Prvih godina osnivanja gotovo niko od već afirmisanih ljudi nije htio da dodje da radi. Sjeća se kako je tada govorio da ih ni gvozdene vrata neće zaštititi od ljudi koji će željeti da rade za Monteks. Na prste jedne ruke može da nabroji ljude koji su se slozili da osnuje Monteks. Jedan od rijetkih koji mu je dao podršku bio je general Jovo Popović, a Momčilo Cemović je vidjevši da nema posla ponudio platu iz budžeta.

Jedan od uglednih privrednika Nikšića, koji je imao povjerenja u plan razvoja Monteksa, istovremeno njegov prijatelj, bio je direktor Boksita Nikšić Vlado Vukmirović.

Prijateljstvo njihovih roditelja potiče još iz vremena prije II svjetskog rata. Vlado mu je ustupio napuštenu baraku gdje su radili tri go dine; ujedno je bio jedini privrednik koji je prekoračilo prag te barake. Boksiti su im povjerali prve poslove. Monteks se angazovao u punom smislu u prodaji boksita SSSR-u, Rumuniji i Čehoslovačkoj. Direktor predstavništva u Pragu tada je bio Mihajlo-Mujo Djuranović, stari prijatelj koji je profesionalno prikupljao informacije o boksitima, glinici i aluminijskom. Mujeve informacije omogućile su da sklope dobre ugovore.

»U doba kada nas nisu primali, pokojni Marko Leković, direktor 'Radoja Dakića', fabrike građevinskih mašina, povjerio nam je posao na raznim evropskim i svjetskim tržištima, na

dostojanstven i profesionalan način. Mi smo se oduzili i prodali više gradjevinških mašina na raznim tržištima . .

Sjećam se proslave u 'Dakiću' na koju su bili pozvani domaći i strani gosti - mislim da se slavila 35-godišnjica. Zamolio sam pokojnog Lekovića da pod tačkom 'razno' dozvoli istupanje predsjednika Radničkog savjeta Monteksa Duška Stanišića. Naravno, ni Duško ni ja nismo mogli sjediti u prvim redovima, jer smo još bili mala firma-CG. Marko se kroz smijeh saglasio, znajući da sam ja nešto pripremio. U ime Monteksa istupio Duško Stanišić, čestitao je godišnjicu, poklonio umjetničku sliku i saopštio da smo prodali prve mašine Sovjetskom Savezu. Nastao je aplauz, a istovremeno zamjerka firmama koje se nijesu ni zahvalile, ni donijele poklon 'Dakiću'. Učinila je to samo još jedna njemačka firma«.

* * *

Pregovora sam sa poslovnim ljudima iz gotovo svih zemalja svijeta, ali su mi najteži partneri za pregovore bili Kinezi. Njihova mirnoća i nemogućnost da se sa njihovog lica pročita šta misle, bila je zbunjajuća. Ipak, prodao sam im 100.000 t. uree za slobodnu valutu iz Sjeverne Koreje, iako su oni međusobno trgovali kroz kliring. Naravno, i jedna i druga strana je na to pristala. Ugovor sam pripremao više mjeseci u Beču. Za Kinu sam oputovao 10-15 dana pred Titov odlazak. Koristio sam situaciju i povoljnu političku atmosferu. Često sam putovao sa prethodnicom Titovih putovanja - policijom - koja se uvijek pitala zašto sam ja tamo.

Najviše poslova zaključio sam sa SSSR-om, radeći na tom tržištu 27 godina. Sklopili smo mnoge i različite ugovore. Bilo je ugovora koje je bilo lako zaključiti, ali je bilo i veoma teških. U konkurenciji smo, često, bili sa velikim svjetskim firmama - »Oxidental Petroleum« Armada Hamera, »Simens«, »Mitsubishi«, »Pesino«, tako reći nema ni jedne veće evropske firme s kojom nijesam bio u konkurenciji.

Za posao mislim da je najvažnije raspolagati potrebnim informacijama, poznavati robu i njeno kretanje na svjetskom tržištu, glavne proizvođače. Partnera - kupca ili prodavca - nikada ne treba ni precjenjivati ni potcjenjivati. Psihološki momenat je veoma važan; uvijek se mora biti ravnopravan i dostojanstven. Poznajem mnogo trgovaca koji su se prodavali za male pare, nijesu dostojno predstavljali ni sebe, ni svoje preduzeće, ni svoju zemlju. Bez obzira što suprotnoj strani u tom momentu odgovara takav nedostojan spekulat, ona je svjesna da može očekivati isti tretman.

U pregovorima i ugovorima važno je znati u čemu je prednost; ili kao kupcu ili prodavcu robe. U svakom nastupu se mora biti siguran, čak i onda kada nemaš jake adute koristiš priliku da iz razgovora sa partnerom pronadješ slabe tačke i pretvoriš ih u svoje jake adute. Informacije se skupljaju na razne načine. Ponekad je dovoljna jedna jedina riječ iz koje dobijaš potpunu informaciju: šta je potrebno odredjenom partneru ili zemlji, u kojem periodu treba obezbijediti tu potrebu, koji proizvodi nedostaju na tržištu. Dogadjalo se da dovoljno ne poznajem neku robu. Tada bih tražio savjete stručnjaka ili potrebnu literaturu.

Kada govorim o psiholoskom momentu u vodjenju poslova, ne može se zaobići talenat i intuicija koji su takodje neophodni, ali je veoma bitan i stalan proces učenja i svjesnog korišćenja iskustva stečenog godinama rada.

Komercijalistima je neophodno poznavanje robe, procesa proizvodnje i kalkulacije, od režijskih troškova do učešea rada. Jedan od najznačajnijih momenata je naravno upornost i stalan rad. Rad svugdje pobjeđuje.

U realizaciji poslovnih kontakata uvijek sam polazio od sekretarica, sa pažnjom, poklonima i slično, da bih došao do direktora koji je prezauzet i prima samo oprobane partnere. Ljudi griješe kad idu od glave, treba ići od srca ...

Iako rezultati mojega rada izgledaju drugima impresivni i neobični, za mene je taj proces bio normalan tok moga života; ja ne mogu ni da zamislim da je moj život mogao da ima neki drugi tok«.

VIII još jedna pobjeda!

U životu Stanislav se nije borio samo protiv poslovnih teškoća i nedaća, već od rane mladosti sa bolešću. Tuberkulozu je dobio 1950. i prebolovao je 1951. Iako su već postojali i PAS i penicilin, »ja sam se izliječio domaćim lijekovima - crnogorski pršut i sir, crmničko vino i svježa jaja«.

Kada su mu ispitivali visok krvni pritisak, ustanovili su da jedan bubreg ne funkcioniše, ali, srećom, drugi još uvijek radio.

U Moskvi je imao dvije saobraćajne nesreće - 1973. i 1974. g. Imao je polomljena rebra, naprsnuo kičmeni pršljen i ljekari su predviđali da će ostati paralizovan. Bolnicu je napustio na ličnu odgovornost i otišao na Divčibare. Sopstvenom upornošću se rehabilitovao za mjesec dana.

Čir na dvanaestopalačnom crijevu su mu otkrili 1984, infarkt je preživio na službenom putu 1990, rak na glasnim žicama otkriven je krajem 1990. »Uvjeren sam« - bezuslovno tvrdi - »da će ova borba protiv raka biti još jedan dodatak mojim pobjedama«.

Na žalost, bolest koja je počela polovinom prošle godine sve je više uzimala maha. I pored svesrdnog napora ljekara - naročito dr Otaševića, u početku se nije moglo ustanoviti da je to zapravo rak na glasnim žicama. Dijagnoza je na početku izmakla i profesorima u Beogradu i Beču. Nakon nekoliko mjeseci, vadenjem isječka je ustanovljeno da je to početak raka. Tokom novembra odlazi u Njujork na liječenje i ostaje do početka februara ove godine.

U to vrijeme se u Crnoj Gori odvijaju značajni događaji - predizborna kampanja stranaka za izbor novih delegata za crnogorsku Skupštinu i najaktivniji period rada na realizaciji programa prihvaćenog za saniranje Oboda: transformacija servisa u privatno vlasništvo; novi ugovori sa istočnim zemljama; ugovori o zajedničkim preduzećima; prekvalifikacija radnih mjesta; smanjenje administracije i režije; uvođenje tehnologije; eliminisanje uskih grla u pogonima; stvaranje zajedničke firme u Italiji; završetak stambene zgrade i prodaja društvenih stanova u privatno vlasništvo; preuzimanje stambenog fonda od SIZ-a; rad i radna disciplina; kompjuterizacija radnih mjesta i magacina, itd. itd.

»U ovom teškom periodu borbe na dva fronta, poslovnog i čisto fizičkog opstanka, borbe za život, napadi na mene ne samo da se nastavljaju, već se i pojačavaju. Ovog puta jedino nijesu uznemiravali moju porodicu, kao što su to uradili prije tri godine, kada su poslali organe unutrašnjih poslova da pregledaju moj stan u Beogradu, sa optužbom da krijem Kićuna Lješkovića koji je bio pod istragom zbog nepravilnog rukovođenja društvenim finansijskim sredstvima. Organi vlasti su se prvo raspitivali o meni i mojoj porodici kod susjeda, a zatim su iskoristili priliku kada je kćerka Maja bila sama kod kuće sa dvoje male djece, da udju i pretresu stan - naravno po nalogu iz Nikšića. Ovo je samo jedan od vidova provokacija uperenih protiv mene«.

Došao je u Njujork da se liječi od raka i kontroliše stanje srca poslije infarkta. U Njujorku Monteks ima zajedniku firmu sa Amerikancima za izvoz obuće iz Jugoslavije. Od ove firme i prijatelja u Njujorku dobio je informacije na osnovu kojih donosi odluke o razvoju novih poslova u Americi. Formira firmu STAREX i zaključuje prvi posao u vrijednosti od 3,5 miliona \$. Aktivno radi na prodaji Obodovih frižidera, kao i na pregovorima o zajedničkoj firmi u Jugoslaviji za proizvodnju disc drive. U Kanadi se angazuje na poslovima prodaje frižidera Oboda. Stan u hotelu pretvara u kancelariju Monteksa, sa faksom, telefonom. Posebno se angazuje na nekoliko poslova između Istoka i Zapada, koji predstavljaju milionske vrijednosti, iz oblasti elektronike, industrije nafte i prehrane.

Urodjeni optimizam koji mu je pomogao u poslu, pomaze mu i u liječenju ove, često neizlječive bolesti. U Njujorku dobija najstručniji tretman u »Sloane Kattering Memorial Hospital« i podršku mnogih prijatelja, koja je još više podigla njegov optimizam i vjeru u ljude i pobjedu. »Posebno sam zahvalan dr Rajku Medenici, u Americi ljekaru izuzetnog autoriteta, čiji je metod liječenja promijenio tok moje bolesti preko noći«.

IX Razlozi za kajanje

»U životu nema razloga za kajanje. A ako bih prihvatio da postoji razlog, to bi bilo što nijesam osnovao svoju privatnu firmu prije deset godina. Bio bih silno bogat i mogao bih pomoći Crnoj Gori na bezbolan način od svog ličnog novca, a energiju koju sam trošio na rješavanje raznih sukoba mogao sam upotrijebiti na produktivni rad i profit.

Nikada ništa nijesam učinio ljudima zbog čega bih se kajao. Naprotiv, svakome sam pomagao koliko sam mogao i koliko nijesam mogao. Moje političko opredjeljenje je jasno: ideala komunizma se ne odričem, ali se odričem gluposti koje se prave u ime komunizma. Uvijek sam se borio za slobodno stvaralačko društvo, protiv jednopartijnosti i nedemokracije.

Često nemam strpljenja za ljude koji opširno, prema tome i nejasno, izlazu svoje ideje; ponekad sam nestrpljiv sa ljudima koji ne mogu da idu ukorak sa mojim tempom rada, razmišljanja i donošenja odluka.

Zbog stalnog razgranjavanja poslova i obaveza, posljednjih desetak godina sam naročito mnogo bio odvojen od porodice i prijatelja. Dešavalo se to i ranije da nemam vremena za svoju porodicu. Tako me je sin Nikola, kada mu je bilo dvadeset godina odveo na Tašmajdan u dječji, park, pred mali kaubojski voz. Bio sam iznenađen, zašto sam tu, među malom djecom. Rekao mi je: 'A sada sjedi sa mnom u voz, jer to još nijesi uradio; ja to pamtim od kada sam bio dijete'.

Najviše vremena sam proveo po avionima i hotelima, po cijelom svijetu.

Kada se završe svi dnevni i večernji poslovni razgovori, kada se završe sve formalnosti koje prate razgovore, tužno je vratiti se sam u hotelsku sobu, i nerijetko se dešavalo da mi suze same od sebe poteku, jer mi se misli vraćaju na porodicu, koju sam lišavao sebe zbog posla. Želja za porodicnom toplinom, za braćom i sestrom, stalna je i jaka. Srećan sam da pripadam jednoj izuzetno skladnoj porodici, ne samo najuzoj. Jako smo vezani - braća Luka, Nikola, Mirko i sestra Dara, kao i njihove porodice.

Često, u takvim trenucima samoće naročito intenzivno osjećam zelju za mojim dobrim starim prijateljima - Vladom Stanišićem, Pavlom Pejovićem, Bozidarom Bulatovićem, Srbom Mojsilovićem, Acom Perovićem, Batom Grujičićem i mnogim drugim, i što godine više odmiču ja sve više shvatam i osjećam koliko me je isključiva opsjednutost poslom ostavila uskraćenim za druge normalne, ljudske potrebe - druženje s prijateljima, odlazak na fudbalske utakmice, u pozorište, biskop; odlazak u kafanu sa prijateljima, a naročito za kontinuitet u porodičnom životu«.

X Testament

»Kako godine odmiču, prirodno je da mislimo o onima koji ostaju poslije nas. Kako mi je život bio neobičan i nesvakidašnji, želim da mi takva bude i sahrana. Na sahrani ne smije biti nikakvih govora. Zabranjujem donošenje vijenaca. Žene, uključujući moju ženu, ćerku, mogu da donesu po jedan cvijet (samo ne karanfil, jer to cvijeće ne podnosim). Muzika da svira »Lovćen mi je oltar sveti« i »Brankovo kolo«. Volio bih da se ove moje želje poštuju. Po mome mišljenju, tužniji je momenat radjanja nego smrti. Radjanje je početak borbe, obično teške i neravnopravne koja traje sve do smrti. A smrt je početak mira i pokoja.

Takodje, niko ne smije nositi crninu u znak žalosti, ni za vrijeme sprovoda, ni poslije«.

Kraj jedne civilizacije

Nikšić je grad u kojem se u najoštrijem i najčistijem obliku sudaraju dva svijeta i dvije civilizacije - svijet rada i svijet biznisa. I to je Čanova zasluga.

Duh biznisa koji je unio u socijalistički Nikšić, grad dimnjaka i željezara, hiljada plavih odijela koja u osvit dana u dugim kolonama kreću u dugo obećavanu budućnost, mogao je mnogo lakše i na kratak rok i efektivnije da unese u jedno Cetinje, grad predodređen za proizvodnju usluga, jedan Titograd, grad administrativno-političkog usmjerenja, ili jednu turistički profilisanu Budvu. Međutim, civilizaciju biznisa on stvara tamo gdje je najmanje plodno tle za nju, ali i tamo gdje kad uhvati svoje korijene, odnosi definitivnu pobjedu nad civilizacijom rada! Taj svijet biznisa, koji predstavlja Monteks, ima mnogo veći društveni značaj, moć i privlačnost u jednom centru teške industrije i masovnog rada, ali i mnogo veće političke otpore, jer osporavanje određenog načina proizvodnje uvijek je i osporavanje određenog načina političkog vladanja koji proizilazi iz njega.

Nikšić je bio otpisan grad! I danas kad prolazite kroz njega, nestvarno i avetinjski u samom centru stoji poluzavršeni »Dom revolucije«, građevina sociokratskih dimenzija i boburovskih ambicija, planirani simbol i kruna, ostvareni cinizam i ironija civilizacije rada.

Teškom, prljavom, kolektiviziranom i slabo plaćenom radu, suprotstavljen je čisti, intelektualni, individualizirani i preduzetnički, dobro plaćeni rad. To je već biznis i začetak jedne nove budućnosti.

Monteks je Nikšić povezao sa svijetom i dao mu ono najvažnije perspektivu, i ukoliko mu lokalni politički faktori budu pravili probleme, utoliko gore po njih.

U tom smislu Stanislav - Čano Koprivica je nastavak crnogorske tradicije velikih ljudi. Ljudi koji svojom pojavom i svojim djelovanjem ostavljaju duboke tragove na svoju zajednicu. Ljudi koji najbolje shvataju određene društvene pojave i tendencije koje zaključuju jednu i otvaraju drugu društvenu epohu. U njihovom djelu, političkom, umjetničkom ili ekonomskom, ali uvijek i prije svega društvenom, najčistije su transponovani zahtjevi, često i odgovori na najveća pitanja njihova vremena. Veličina ličnosti, uostalom, proizilazi iz veličine problema i sposobnosti uma da korespondira tom problemu. Nekad je veličina u artikulaciji pitanja, nekad u karakteru odgovora. Savremenici često nisu ni svjesni prisustva te ličnosti ili je bivaju svjesni na negativan način, kroz spontani ili organizovani otpor tom pitanju i toj ličnosti.

Otpor prema Čanu, u krajnjoj liniji, nije ništa drugo do otpor jedne (ne samo) političke civilizacije koja privodi kraju svoj životni vijek, ali čiji udarac - udarac samrtnika - može biti još uvijek jak. Prisustvujemo, dakle, kraju civilizacije moći, monopola, kolektivizma i kontrolisanog duha.

Zato, ako ovaj Šezdesettrogodišnji Banjanin i izgubi ličnu bitku, nije nek mi ne zamjeri - ni važno (!) - pobjedjuje ono što on nosi; previše je zdravo, snažno i moderno i širom planete utemeljeno da bi moglo izgubiti.

I to je paradoks svojstven Crnoj Gori - simbol nadolazeće epohe jeste biološki odlazeći čovjek; simbol duhovno velikog jeste fizički malo!

Uostalom, zar zbog toga i ne volite Crnu Goru i ne vjerujete Crnoj Gori? !

Uostalom, zar zbog toga i nije Crna Gora - Crna Gora, najmanja ili, ako vam je ljepše, a

možda je istinitije, najmanja najveća država.

I normalno, takvog čovjeka je teško razumjeti, još teže pratiti. Suviše je to velika anticipativna moć i suviše velika energija. Takvom čovjeku se zbog toga najviše vjeruje (ili ne vjeruje), manje se razumije, a najmanje se prati. Nije ni čudo što onda teško nalazi saradnike, nije dovoljno da su dobri, moraju biti najbolji. Jedino, moraju se tražiti svijećom usred bijelog dana.

Takvi ljudi, ljudi obilja ideja i mnoštva rješenja, ne prihvataju folklor lokalnih poslovnih običaja (da sjednemo, pa da popijemo, pa da porazgovaramo, pa da onda posao učinimo), vrijeme je skupo, i zbog toga ih taj poslovni, poslovno-politički establišment i ne trpi. U kontaktu sa Stanislavom veoma lako postanete svjesni svojih dimenzija.

Takav covjek svaki problem misli globalno. Dok su se svi uzasavali Zalivskog rata, procijenjivali strahote razaranja I tipovali završetak, poslovni ljudi su se smješkali nailazećim mogućnostima biznisa, »Irak je, je li, razoren« ... Stanislav je to posmatrao sa drugog stanovišta, i tipovao na biznis u drugim zemljama i iz drugih razloga - »rat će proizvesti--antiameričko raspoloženje u Kuvajtu i Saudijskoj Arabiji«. Treba se pripremiti za prodaju američke robe koja neće imati americku marku, a fala bogu za to ima dobra iskustva! Kažu, čak i »pouzdati izvori«, da se cijeli posao Fabrike bentonita u Buljarici sastojao u prepakivanju robe iz Sovjetskog Saveza za Amieriku. Vrijeme hladnog rata i zabrane medjunarodne trgovine između SSSR-a i SAD, Čano nije shvatao kao ogramčavanje već kao dodatnu mogućnost biznisa. Trebalo je znati koja je roba, kome, po kojoj cijeni i kada neophodna. I praškovi su se iz ruskih prepakivali u jugoslovenska burad i nastavljali put. Rusi su prodavali ono što im je bio višak, Amerikanci su kupovali ono bez čega nisu mogli, Čano je zaradivao.

U Londonu je, i to se priča, gotovo mjesec dana pregovarao o jednom milionskom poslu. Dan-dva prije nego što je trebalo potpisati ugovor, kad je već sve bilo definisano, od srčanog udara umire poslovni partner. Niko od saradnika londonskog menadžera nije se usudjivao potpisati ugovor. Sve pada u vodu?! U času sahrane Čano iz luksuznog restorana plaća dva natkonobara, kupuje najskuplji vijenac i sa vijencem, Čano u sredini, konobari u bijelim smokinzima držeći lente sa strane, staje u kolonu odmah iza udovice! Ugovor je, kao sa najboljim prijateljem, sutradan potpisala ožalošćena udovica.

Ta njegova dovitljivost, dosjetljivost i sposobnost brze i prave reakcije postale su legendarne - nema poslovnog čovjeka u novijoj istoriji Crne Gore o kome kruzi toliki broj priča, anegdota pa čak i legendi. U njima Čano poprima mitske dimenzije i nadljudski karakter: rješava nerješivo, pobjeđuje nepobjeđivo, osvaja neosvojivo. U Čanovoj legendarnoj ličnosti sažete su sve najbolje osobine njegovog naroda i s tog stanovišta one su izuzetno društveno funkcionalne.

Uostalom, zar nisu, uvijek, najmanji narodi imali i najveće legende?!

(V.Z.)